

Historisch landschap langs de oever van het Spaarne

Anja Kroon

Het verleden is niet alleen terug te vinden in gebouwen of voorwerpen, ook landschappen kunnen laten zien hoe onze omgeving er vroeger uitzag. In Heemstede zijn nog kleine stukjes middeleeuws landschap zichtbaar.

► Vanaf linksonder het knuppelpad in Park Meermond.

Wie over het Jan Stuytpad bij Hageveld wandelt of fietst, of langs de oever van het Spaarne achter Park Meermond, kan nog steeds iets herkennen van een eeuwenoud landschap. De structuur van het middeleeuwse weidegebied is nog zichtbaar voor wie er oog voor heeft. En zeker vanaf een hoger gelegen punt als de Schouwbroekerbrug is de oorspronkelijke indeling goed te zien.

Eeuwenoud landschap

Het weidegebied ten noorden van de Herenboeren en Hageveld is een poldergebied met koeien en gras, zoals we dat in Holland al eeuwenlang kennen. De moerassige veengebieden, waar grote delen van Holland oorspronkelijk uit bestonden, werden vanaf de late middel-

eeuwen ontgonnen. Vanaf ongeveer 1400 werden veel gebieden grootschalig in cultuur gebracht en vermoedelijk dat in Heemstede ook rond die tijd gebeurde.

Iets van het oorspronkelijke veenlandschap is nog terug te zien op het nieuw aangelegde Heksenpad bij Park Meermond. Het is een zogenaamd knuppelpad op een klein stukje moerassige oever van het Spaarne waar zeldzaam geworden plantensoorten als pluimzegge kunnen groeien en waar kinderen lopend over boomstammetjes in de modder kunnen ervaren hoe onze voorouders door drassige veengebieden trokken.

Herkenbaar

Hoe weten we nu dat de structuur van het weidegebied tussen het Spaarne en

▲ *Bloembollen op een voormalig bleekveld bij de Prinsenlaan, ca. 1931. Nu Prinsessenhof.*

▼ *De Glip gezien in zuidelijke richting met rechts achter het hek 'Overmeer' en links molen de Nachtegaal. Tekening van Hendrik Tavenier uit 1782.*

Door de slechte economische omstandigheden in de 19de eeuw en het gebruik van nieuwe bleekmiddelen, raakten de lijnwaadblekerijen in verval. De naam van de hofstede *Bleeklust* werd veranderd in *Bleekrust*. De meeste voormalige bleekvelden werden in gebruik genomen voor bloembollenteelt.

Hofsteden en buitenplaatsen

De Glip was door de gunstige ligging in het binnenduinrandgebied een prachtige vestigingsplaats voor hofsteden en buitenplaatsen. Aan de noordzijde, tussen de Glipperweg (nu Glipper Dreef) en het Haarlemmermeer, lag een buitenplaats met de toepasselijke naam *De*

Meermin, enige tijd ook *Engelrust* geheten. Omstreeks 1776 is hij afgebroken. Ongeveer tegenover *De Meermin* lag de buitenplaats *Overmeer* ten westen van de Glipperweg. Hier werden onder meer asperges gekweekt. Dit huis werd in 1794 gesloopt. In de 19de en 20ste eeuw werd het terrein gebruikt voor bloembollenteelt. Andere buitenplaatsen in de omgeving van De Glip waren aan de Herenweg *Eikenrode* en *Dennenheuvel* en aan de Glipper Dreef *Meer en Berg*.

Molen de Nachtegaal

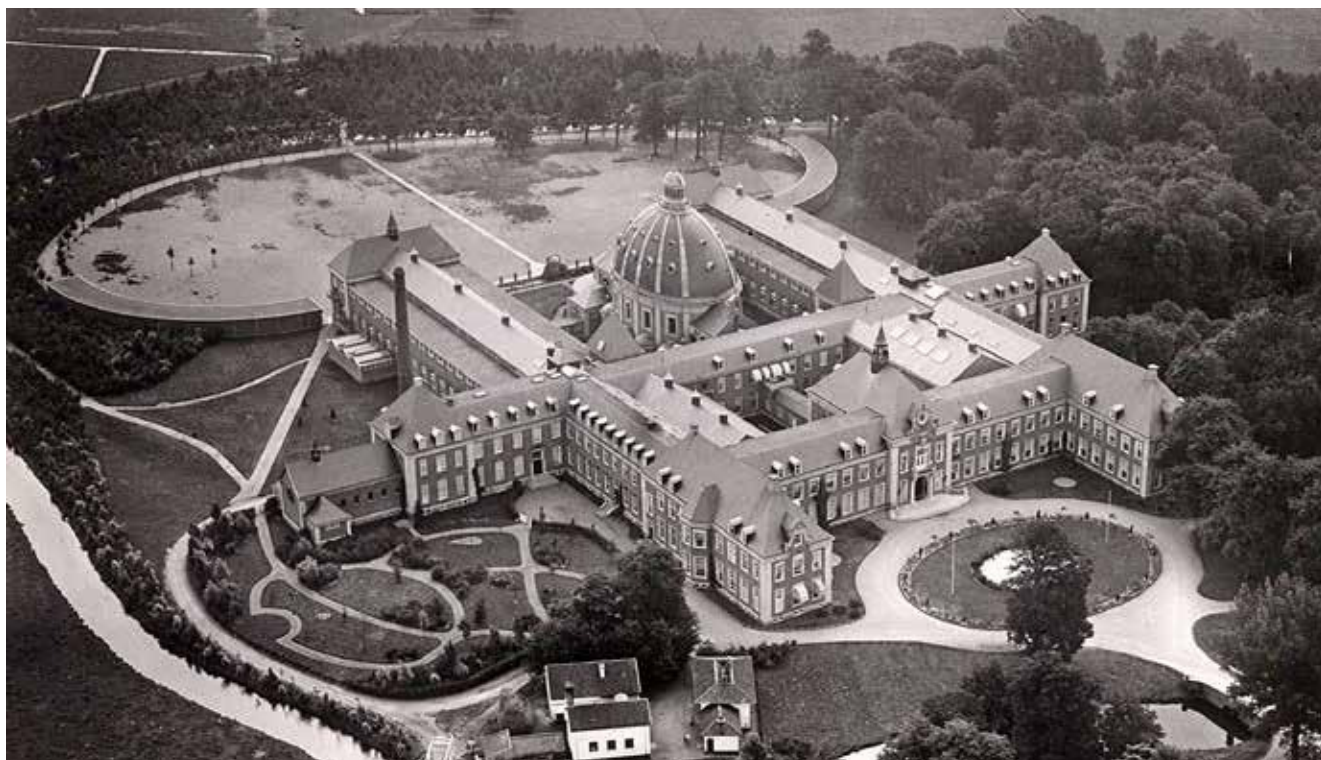
Een markant gebouw op De Glip is de voormalige korenmolen de Nachtegaal. In 1760 verving Cornelis Breek een houten molen uit 1650 door een exemplaar van steen. In 1869 kwam de molen in handen van Hendrik Höcker. Om niet meer afhankelijk te zijn van de wind, werden de molenstenen vanaf 1883 met stoom en later met elektriciteit aangedreven. Om graan aan te voeren werd vlak voor de Eerste Wereldoorlog de Höckervaart gegraven. In 1919 werd de windmolen definitief buiten gebruik gesteld en raakte hij in verval. In 1936 werd de molen van zijn wieken ontdaan en alleen de stenen romp bleef staan. Later zijn er nog pogingen gedaan om de molen te renoveren, maar helaas konden de gemeente Heemstede en de firma Höcker geen overeenstem-

Uitverkoren door de Heer: naar het seminarie

Hillebrand de Lange

Dit jaar wordt het honderdjarig bestaan van Hageveld in Heemstede gevierd. In 1923 gingen de poorten open voor de ontvangst van de eerste seminaristen. Wat bezielde jongens om voor deze opleiding te kiezen?

▲ *Hageveld in 1928.*

September 1923. Nu honderd jaar geleden. Het begin van het nieuwe schooljaar. Voor de eerste keer betreden de seminaristen van het bisdom Haarlem het spiksplinternieuwe seminarie Hageveld in Heemstede. Het is ontworpen door de meest vermaarde architect in de katholieke wereld van die tijd, Jan Stuyt. Bij nadering van het gebouw besef je al heel snel dat je een bijzonder gebouw zult betreden. Het heeft een bepaalde uitstraling! De koepel domineert de wijde omgeving. De landerijen en de boomrijke randen omringen een gebouw dat als een klooster is opgetrokken.

Eervolle roeping

Hageveld is gebouwd om een gemeenschap van vierhonderd seminaristen, een team van priester-leraren, een convent van kloosterzusters en overig huishoudelijk personeel te huisvesten. Het was wat we noemden een seminarie, een opleidingsinstituut voor twaalf- tot achttienjarigen die te kennen hadden gegeven priester te willen worden in het bisdom Haarlem.

Priester worden was in die tijd een eervolle zaak. In de binnenrand van de koepel staat in grote letters te lezen: *Isti sunt viri sancti quos elegit Dominus. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos.* 'Dit

▲▼ *Spectracolors* door Leendert Blok van de Darwintulp 'Kathleen Parlow' en *Scilla siberica*.

bureau L. Blok. Hierin richtte hij zich op autochromen, kleurendruk en 'moeilijke fotografische gevallen', zoals twee meter brede panoramaafdrukken. Ook ontwikkelde hij zelf een methode om veel scherpere kleurendia's te maken dan met de autochromotechniek mogelijk was, de zogenaamde Spectracolors. Hij deed dit met drie op elkaar gemonteerde kunststof dragers met dezelfde fotografische opname in respectievelijk rood, geel en blauw/cyaan. Op elkaar gemonteerd gaven de drie lagen een helder en natuurlijk kleurenbeeld.

Een vliegende start

De opdrachten voor kleurenfotografie stroomden na de Flora binnen. Veelal betrof dit het vervaardigen van promotiemateriaal voor de bollensector of wat toen 'onpersoonlijke reclame'

werd genoemd. In opdracht van het Centraal Bloembollen Comité werd in samenwerking met de Heemstedenaar

Johan Dix (veredelaar van bolgewassen bij de firma Krelage) het boekje 'Dutch bulbs, how to use them to beautify your home and garden' uitgegeven, bestemd voor de Verenigde Staten en Engeland. De oplage bedroeg 20.000 exemplaren en daarna zijn nog twee herdrukken verschenen. Daarnaast kwamen er opdrachten van Heemstedenaar professor Van Slogteren (1888-1968) van het Laboratorium voor Bloembollenonderzoek in Lisse en niet te vergeten van de grote bloembollenexporteurs van de streek. Nu konden de bollenreizigers hun toekomstige klanten in het buitenland alvast de schitterende kleuren van de bloemen tonen.

Dat Blok dia's op filmbasis aan klanten verstuurde weten we dankzij een brief van 17 februari 1927 van een Amerikaanse klant, J.J. Grullemans van Wayside Gardens Co. Wayside Gardens was en is nog steeds een van de grootste postorderbedrijven in de VS voor planten. Grullemans was afkomstig uit de Bollenstreek.

Door de nauwe band met de bollensector is Blok lange tijd gezien als een vakfotograaf en minder nadrukkelijk als een artistiek fotograaf. Bovenal waren de gekleurde macro-opnames van bolbloemen een staaltje van technisch vernuft. Tegenwoordig zijn het juist

▲ Autochromen door Leendert Blok van tulpen, narcissen en dahlia's.

Opmerkelijke vondst boven water bij NJV De Haven

Ellen Kerkvliet

De jongerenzeilvereniging NJV De Haven aan de Nijverheidsweg te Heemstede heeft dit voorjaar feestelijk hun vernieuwde haventje in gebruik genomen. Tijdens de werkzaamheden aan de beschoeiing kwam een opmerkelijke vondst boven water!

▲ *Het Wachtschip, zoals het clubhuis van De Haven heet, is voor een flink deel gebouwd met elders afgedankte spullen. Foto uit 1960.*

Materialen die nog bruikbaar zijn gooie je niet zomaar weg. Dat is goed voor het milieu en voor je portemonnee. Toen de leden van zeeverkennergroep De Haven in 1959 op het landje aan de overkant van de Mozartkade hun eigen clubhuis gingen bouwen, maakten ook zij gebruik van spullen die ergens anders overbodig geworden waren. Niet

zozeer vanwege duurzaamheid – dat woord moest nog uitgevonden worden – maar omdat de vereniging nu eenmaal weinig geld ter beschikking had.

Rioolbuizen en glasnegatieven

Wie niet sterk is moet slim zijn, en dat waren de jongens van De Haven. Met gekregen spullen werkten zij aan de bouw van hun verenigingsgebouw het Wachtschip. Betonnen rioolbuizen die overcompleet waren bij een nieuwbouwproject werden de fundering, de eerste verdieping kwam tot stand dankzij balken die gereed konden worden uit het in 1958 deels afgebrande Oude Posthuis aan de Herenweg. De vloer van de interne botenloods werd betegeld met afgekeurde betonnen straatstenen. De ramen op de begane grond bestaan uit kleine ruitjes en dat heeft een reden: het zijn schoongepoetste glasnegatieven uit het fotoarchief van de Spaarne-stad. Wie weet wat voor bijzondere opnames hierdoor verloren zijn gegaan!

Gevangenisdeuren

Het meest bijzondere hergebruik betreft wel het materiaal dat voor de beschoeiing van het haventje is gebruikt. Er was al wel een haventje op het landje naast het kanaal, maar omdat de vloot vanwege het almaar groeiende aantal leden flink was

Nautische vereniging

NJV de Haven is een zeilvereniging voor kinderen vanaf zeven jaar. Ze varen met unieke houten vletten, die ze zelf onderhouden. In 1932 werd in Haarlem de katholieke padvindergroep Sint Jozef opgericht voor de jongens van het Triniteitslyceum. In 1955 veranderden de padvinders in zeeverkenner. Vanwege goede connecties met het bisdom mochten ze gebruik maken van een terrein van kleinseminarie Hageveld aan het Heemsteeds Kanaal, inclusief een haventje. In de jaren zestig waren ook meisjes welkom en tien jaar later verdween het katholieke karakter. De Sint Jozefgroep werd omgedoopt in Nautische Jongeren Vereniging De Haven. In 2022 won NJV de Haven de Minerva Cultuurprijs 'Jeugd'.

Bloemenstede

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde er in Bennebroek veel, toen er op de voormalige bollenvelden en in de Bennebroekerpolder woonwijken gebouwd werden. Het aantal inwoners groeide tot bijna 6000. Bennebroek werd een volwaardig forensendorp. Maar de gevaren om opgeslokt te worden bleven. In het najaar van 1979 schreef de provincie in een nota dat alle gemeenten met minder dan 6000 inwoners moesten worden opgeheven. Bennebroek kwam toen 201 inwoners te kort, maar werd in dezelfde nota niet als dringend geval gezien.

In 1970 hield burgemeester De Gou van Haarlem een pleidooi voor samenvoeging van de gemeenten in Zuid-Kennemerland, om zo een einde te maken aan de zware lasten van Haarlem als centrumgemeente. Ook dit plan liep op niets uit.

In 1995 kwam het plan van Groot-Haarlem opnieuw ter discussie. De gemeente Haarlem richtte zich op de inlijving van Heemstede, Bennebroek, Zandvoort, Bloemendaal, Haarlemmerliede en Spaarnwoude. Om het gevaar te keren om opgeslokt te worden door Haarlem zijn de gemeentebesturen van Heemstede, Bloemendaal en Bennebroek in overleg gegaan om een fusie te onderzoeken tot de gemeente Bloemenstede. Het gemeentebestuur van Bennebroek schaarde zich zelfs unaniem achter dit besluit. Het CDA zei te gruwen van het idee 'om Bennebroek te laten verworden tot 'wijk 16 binnen Groot-Haarlem'.

▼ *V.l.n.r. de burgemeesters Dalhuizen-Polano (Bennebroek), Kamphuis (Bloemendaal) en Van den Broek-Laman Trip (Heemstede). De foto is in april 1995 genomen op de plaats waar de grenzen van Bloemendaal, Bennebroek en Heemstede elkaar raken, ten westen van de spoorlijn Haarlem-Leiden, nabij de Bulb.*

Ondanks alle goede voornemens trok de gemeente Bloemendaal zich twee jaar later als eerste uit de besprekingen terug, spoedig gevolgd door Bennebroek. Intussen waren de aanspraken van Haarlem op de randgemeenten in de ijskast gezet.

Vijfde kern

Maar de problemen om zelfstandig te blijven stapelden zich op. Er werden steeds meer wetten aangenomen die gemeenten moesten uitvoeren. Veel kleine gemeenten hadden moeite om de bedrijfsvoering rond te krijgen, doordat het werk steeds veelomvatter werd. Gemeenten gingen fusies aan om de toebedeelde taken goed uit te kunnen voeren en om de financiën op orde te kunnen houden. Het gevolg was dat het aantal gemeenten in vijftig jaar bijna halveerde van 1054 in het jaar 1950 naar 537 in het jaar 2000.

Ook binnen het gemeentebestuur van Bennebroek kwam het besef dat het steeds moeilijker werd zelfstandig te blijven. Inmiddels was Bennebroek de kleinste gemeente van Nederland. Uiteindelijk werd in 2005 besloten aansluiting te zoeken bij een omliggende gemeente. Hillegom was uitgesloten, omdat deze gemeente in Zuid-Holland ligt. Ook de gemeente Haarlemmermeer was niet aantrekkelijk. Bloemendaal en Heemstede bleven over.

▲ *Onder leiding van burgemeester Dalhuisen worden de stemmen geteld van de volksraadpleging over de fusie van Bennebroek met ofwel Heemstede ofwel Bloemendaal, 15 april 1997.*

Hertenkamp. Huis te Bennebroek.

Uitg. Anton Bosse, Haarlem.

▲ *Tussen 1914 en 1924 was het nest bij Huis te Bennebroek bijna jaarlijks bezet. Op deze kaart uit 1901 staat het rechts op de achtergrond, bij de Meerweg.*

voor zorgt. De nestplatforms bouwt Den Elzen zelf. Al doende leert men, dus door de jaren heen is de constructie steeds steviger en duurzamer geworden.

In Groenendaal was jarenlang een koppel op het nest dat geen jongen kreeg. Toen er een dood gevonden werd bij Hageveld, bleek waarom: het waren twee vrouwtjes. Het jaar erna, in 2017, kwam het overgebleven vrouwtje terug met een mannetje en kwamen er wel

jongen. Toen er in 2021 een nieuw nest moest komen, mocht Den Elzen een mooie rechte boom in Groenendaal uitzoeken om de paal van te maken. Het nest staat er prima bij. Den Elzen heeft nog een advies: zorg dat er in het voorjaar dichtbij wat takken liggen. Zodra ooievaars gepaard hebben, gaan ze meteen hun nest bouwen en als je ze het daarbij wat makkelijker maakt, is de kans dat ze blijven nog groter.

► *Het huidige nest in Bennebroek, ook gebouwd met hulp van Peter den Elzen, staat vlak bij het monumentje in het weiland bij de Binnenweg. Het succes ervan is matig. In 2022 werd er genesteld, dit jaar is het nest weer leeg.*

▲ Het portret dat Willy Sluiter in 1916 maakte van David Eliza van Lennep bij diens afscheid als burgemeester van Heemstede. Het hangt in het trappenhuis van het oude deel van het raadhuis (zie *HeerlijkHeden* 167).

gebouwd en kwam in 1908-1912 het Uitbreidingsplan tot stand dat de vorm van Heemstede bepaald heeft. David Eliza nam in 1913 het initiatief om het landgoed Bosbeek/Groenendaal te kopen van

de erven Van Merlen. Na onderhandelingen in het diepste geheim lukte dat, werd voorkomen dat het bollengrond zou zijn geworden en kunnen we nu genieten van dit openbare wandelbos. Vanwege het belang van David Eliza van Lennep voor Heemstede heeft de HVHB in 2015, toen hij 150 jaar geleden was geboren, de naar hem vernoemde Erfgoedprijs in het leven geroepen (zie ook blz.47-48).

In het dubbele keldergraf zijn behalve David Eliza ook bijgezet zijn echtgenote Isabella (Bella) Backer (1868-1938), hun dochter Anna Catharina van Lennep (1893-1953, in 1925 gescheiden van Nicolaas Govert Teding van Berkhout) en hun oudste zoon Frans Johan Eliza van Lennep (1890-1980).

Frans van Lennep schreef in verschillende boeken hoe de adellijke families in de 18de en 19de eeuw woonden op buitenplaatsen als *Berkenrode*, *Huis te Manpad*, *Leyduin* en *De Hartekamp*. Omdat hij dit uit de eerste hand had gehoord en zelf ook deels had meegeemaakt, weten we dankzij zijn geschriften hoe de elite leefde. De Van Lenneps, leden van de 'eerste coterie', woonden in de winter op de Herengracht en in de zomer op de buitenplaatsen. Frans van Lennep was nauw betrokken bij de Vereniging Rembrandt, wist veel kunst voor Nederland te behouden en kreeg behalve de hoogst zelden verleende gouden Museummedaille ook de Zilveren Anjer.

► Het keldergraf van David Eliza van Lennep.

De winnaar van de Erfgoedprijs is...

Het is elke keer weer een spannend moment als tijdens de ledenbijeenkomst van de HVHB de winnaar van de Erfgoedprijs bekendgemaakt wordt. Zes genomineerden waren in de race om de zilveren trofee te mogen ontvangen. En die deden volgens de jury nauwelijks voor elkaar onder. Maar, er kan er maar één de winnaar zijn!

▲ De Erfgoedprijs 2023, gemaakt door Rosita van Wingerden.

Deze editie, die initiatieven uit 2021 en 2022 betreft, kenmerkte zich door de opvallend hoge kwaliteit. Een uitdaging voor de jury om op het scherp van de snede te oordelen en te discussiëren, daarbij in het oog houdend dat het bewaren en overbrengen van herinneringswaarden de essentie van erfgoed is. Daarvoor is niet alleen kennis nodig, maar ook gedrevenheid en verantwoordelijkheid. In het bijzonder lette de jury op de mate waarin er ‘tegenwind’ werd overwonnen: hoe hard moest er geknokt worden om de finish te halen?

De jury wees de bewoners van het pand Raadhuisplein 3 in Heemstede aan als winnaar. Ook de andere genomineerden mochten op veel lof van de jury rekenen. Voor hen was er een oorkonde.

► Juryvoorzitter Wim de Wagt feliciteert de winnaars van de Erfgoedprijs 2023, Marijn van den Heuvel en Sabine Bentvelzen. Toen zij in 2020 hun woning op de hoek van het Raadhuisplein en de Valkenburgerlaan kochten, stond het behoorlijk scheef. Zij durfden het aan om dit op het eerste gezicht onmogelijke pand op te laten vijzelen. Gezien het bouwkundige risico was daar veel moed voor nodig. Inwendig hebben zij tot in details de erfgoedwaarden van het huis bewaard en hersteld. Het hele huis glanst weer.

◀ Ook was de jury erg te spreken over het resultaat van de in opdracht van Stadsherstel gerestaureerde villa Duinlust in Bennebroek. De authentieke krakelingtegels van de gangvloer zijn aangeheeld, de glas-in-loodramen zijn hersteld en de originele kleuren zijn zoveel mogelijk teruggebracht. Op de foto architect Rob van Baalen (links) en de directeur van Stadsherstel, Michiel van der Burght.

Karakterbehoud, stand van zaken medio 2023

De Commissie Karakterbehoud heeft roerige tijden meegemaakt. Door meerdere oorzaken was de wisseling van vrijwilligers in de commissie aanzienlijk. Ook Covid heeft niet meegewerkt aan een optimaal functioneren.

Inmiddels is de commissie in rustiger vaarwater gekomen en kan er weer volop vergaderd worden in het Pomphuis. Zo wordt er weer vol enthousiasme gewerkt aan de taken van Karakterbehoud, namelijk het bewaken van het historische, stedenbouwkundige, architectonische en landschappelijke karakter van onze omgeving.

Monumentwaardige panden

De commissie heeft in 2022/2023 een lijst samengesteld van panden en ensembles die nog geen monumentale status hebben, maar die status wel verdienen. Er is gekozen uit een groslijst van potentiële objecten en ensembles. Voor het maken van de groslijst raadpleegden we:

- het rapport *Monumenteninventarisatie Heemstede / Bennebroek 1850-1940*, Bureau Wim de Wagt, 2021
- het rapport *Wederopbouwarchitectuur in Heemstede*, Wim de Wagt, 2015
- de lijst van aanbevolen monumenten van de HVHB in *Een vlucht merletten en een kelen schild*, Michel Bakker, 2007

De commissie heeft zelf ook objecten en ensembles aangedragen die nog niet op een lijst voorkwamen, maar toch zeker potentie hebben om de status gemeentelijk monument te krijgen.

Bij het bepalen van de monumentwaardigheid van de objecten is, naar het voorbeeld van de *Monumenteninventarisatie Heemstede / Bennebroek 1850-1940*, uitgegaan van in de monumentenwereld gangbare waarden:

- de typologische (wat voor type bouwwerk is het)
- de stedenbouwkundige (situering en mate van beeldbepaling)
- de historische (rol in de lokale geschiedenis)
- de architectuurhistorische (kwaliteit van de architectuur)
- de kunsthistorische (kwaliteit van kunsttoepassingen)
- de zeldzaamheid (hoeveel vergelijkbare objecten er zijn)
- de gaafheid (hoeveel er nog van het oorspronkelijke ontwerp aanwezig of zichtbaar is)
- en de ensemblewaarde (deel uitmakend van een reeks of groter geheel).

Na langdurig overleg heeft de commissie de definitieve lijst samengesteld. Die zal binnenkort aan de gemeenten Heemstede en Bloemendaal gepresenteerd worden, met het verzoek deze panden en ensembles als gemeentelijk monument aan te wijzen. De lijst komt dan ook op www.hvhb.nl. We kunnen alvast verklappen dat op nummer één landhuis 'Hertenduin' te Heemstede staat.

▲ Landhuis Hertenduin, Herenweg 2A, Heemstede.